

Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού

Τόμ. 3, Αρ. 2 (2025)

Τεχνοφυσικές Οικολογίες και Κλιματική Κρίση

Εκδοτική Επικαιρότητα: Bernard Stiegler, Η τεχνική και ο χρόνος. 1. Το σφάλμα του Επιμηθέα

Λέανδρος Κυριακόπουλος

Copyright © 2025

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κυριακόπουλος Λ. (2025). Εκδοτική Επικαιρότητα: Bernard Stiegler, Η τεχνική και ο χρόνος. 1. Το σφάλμα του Επιμηθέα: Αθήνα, Πλέθρον, 2023. *Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού*, 3(2), 127–132. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/automaton/article/view/42676>

Εκδοτική Επικαιρότητα

Bernard Stiegler, *Η τεχνική και ο χρόνος. 1. Το σφάλμα του Επιμηθέα*, Αθήνα, Πλέθρον, 2023

Λέανδρος Κυριακόπουλος*

Τα τελευταία δύο χρόνια έχουν βρει τις εκδόσεις Πλέθρον σε εξαιρετική δραστηριότητα όσον αφορά τη μετάφραση έργων που σχετίζονται με το ζήτημα της τεχνολογίας και των μέσων.¹ Τα έργα των Bernard Stiegler, *Η τεχνική και ο χρόνος* (2023), και Gilbert Simondon, *Για τον τρόπο ύπαρξης των τεχνικών αντικειμένων* (2022), τα οποία μεταφράστηκαν με εξαιρετικό τρόπο από τη Ροζαλί Σινοπούλου και τον Βασίλη Πατσογιάννη, συνοψίζουν, αν δεν κορυφώνουν, τη μεταφραστική προσπάθεια που ξεκίνησε το 2000 για την ανάπτυξη μιας βιβλιογραφίας για τα τεχνικά μέσα και τις νέες τεχνολογίες. Shoshana Zuboff, Tiziana Terranova, Christian Fuchs, Vilem Flusser, Norbert Bolz, Donna Haraway, Len Manovich είναι κάποιιοι/ες μόνο από τους συγγραφείς που έχουν μεταφραστεί τα τελευταία χρόνια· ανάμεσα σε πολλά ακόμα ονόματα που βρίσκονται σε εξίσου ενδιαφέροντες συλλογικούς τόμους. Η μετάφραση των έργων των Στιγκλέρ και Σιμοντόν όμως εγκαινιάζει έναν νέο κύκλο ενδιαφέροντος, αφού τα έργα τους δεν επιχειρούν απλά μια θεώρηση ή ερμη-

νεία των τεχνικών ζητημάτων σε σχέση με την αναπαράσταση, την επικοινωνία, την οικονομία, ή το σώμα, αλλά επιχειρούν μια συνολική θεωρία για την τεχνική και την τεχνολογία. Συγκεκριμένα ο Στιγκλέρ επιδιώκει να αναπτύξει μια θεωρία η οποία δεν θα ξεχωρίζει, θα αποκόπτει, ή θα διακρίνει αξιολογικά τον άνθρωπο από την τεχνολογία. Απεναντίας, θα βλέπει την τεχνολογία ως δομές, σύνολα, κλάδους και διατάξεις της ανόργανης ύλης – ανεξαρτήτως εποχής ή πολιτισμού, όπως θα έκανε μια γλώσσα ή μια πρακτική (στο επίπεδο των συμβόλων, των σημείων ή του ψυχισμού). Επιχειρεί, δηλαδή, να διατυπώσει μια θεωρία που θα μπορεί να διαβάξει τις ανθρώπινες κοινωνίες εξολοκλήρου μέσα από την παρουσία, την εξέλιξη και την άσκηση της τεχνικής.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι εύλογο. Χρειαζόμαστε πραγματικά σήμερα μια τέτοια θεωρία; Ο 20^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε από την Ανθρωπολογία, την Ψυχανάλυση, τον Μαρξισμό, τον Φεμινισμό – κλάδους που έχουν ως άξονα της ερμηνευτικής τους, αν όχι μέτρο του κόσμου, τον πολιτισμό, το

* Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, ΕΚΠΑ, lekyr@soc.uoa.gr

1 Η βιβλιοκριτική αυτή ανακοινώθηκε πρώτη φορά στην παρουσίαση των μεταφράσεων των έργων του Bernard Stiegler και του Gilbert Simondon, η οποία οργανώθηκε από τις εκδόσεις Πλέθρον και έλαβε χώρα την 1^η Μαρτίου 2024 στον πολυχώρο Eteron, στην Αθήνα.

ασυνείδητο, τους τρόπους παραγωγής, ή το φύλο. Χρειαζόμαστε τώρα, στον 21^ο αιώνα, μία ακόμα θεωρία που θα ξαναδιαβάξει (και θα ξαναγράψει) τον άνθρωπο και την ιστορία του; Ο Στιγκλέρ θεωρεί κατηγορηματικά πως *ναι*· και για έναν πολύ συγκεκριμένο λόγο. Η μοντέρνα τεχνική (η τεχνική στους νεότερους χρόνους) –ως δομές, σύνολα, κλάδοι και διατάξεις (οργανώσεις του ανόργανου)– έχει αυτονομηθεί σε τέτοιο βαθμό που πλέον τέμνει οριζόντια κάθε άλλο σύστημα –βιολογικό, σωματικό, διυποκειμενικό, κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό– και το αναδιοργανώνει στη βάση της δικής του εξέλιξης και πορείας, οδηγώντας το σε εντροπική πορεία, σε μια πορεία κατάρρευσης. Για τον Στιγκλέρ, δηλαδή, η ανεξέλεγκτη (με την έννοια της αυτονομημένης) ανάπτυξη της τεχνικής διασπά κάθε παράδοση, κάθε κοινωνική νόρμα, κάθε σωματική ταυτότητα –κάθε δεδομένη επανάληψη των ανθρώπινων σχέσεων–, και εμείς, στον 21ο αιώνα, γινόμαστε μάρτυρες των διεθνικών τεχνοκρατικών θεσμών που λειτουργούν με όρους διατήρησης των επαπειλούμενων συστημάτων, μέσα από τη δημιουργία νέων πολιτικών, εποπτικών, στρατιωτικών και φαρμακευτικών μηχανισμών για την αποσόβηση των εν λόγω επιταχυνόμενων κοινωνικών, σωματικών και ψυχικών κλυδωνισμών.

Ο Στιγκλέρ είναι πιστός κληρονόμος της ερμηνευτικής του Χάιντεγκερ, ακολουθώντας και αναπτύσσοντας περαιτέρω τη θεώρησή του για τη νεοτερική τεχνική. Στο *Η τεχνική και ο χρόνος* είναι εμφανές αυτό. Για τον Χάιντεγκερ, ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται η σύγχρονη τεχνολογία είναι αυτός της εν-πλαισίωσης του κόσμου: το Gestell, που δεν είναι παρά μια διάταξη για την αυτοαποκάλυψη της οντότητας του Είναι ως πρώτης ύλης, και μόνο ως τέτοιας. Για τον Στιγκλέρ, το

Gestell είναι *καταρχήν* η συστηματικοποίηση της αρχής του Λόγου· η υλικοποίηση του Λόγου, ως η μεταφυσική διάταξη των πραγμάτων του κόσμου με τον τρόπο και τη λογική της *κυβερνητικής* – ως επιστήμη της οργάνωσης, του προγραμματισμού και της διατήρησης ενός συστήματος. *Η τεχνική είναι σύστημα* και όχι «εργαλείο» του ανθρώπου, ή «μέσο» του ανθρώπου, για να κάνει ο άνθρωπος πράγματα. Απεναντίας, ο άνθρωπος καθίσταται το μέσο όπου εκδιπλώνεται η τεχνική στον κόσμο, εντέλει εν-πλαισιώνοντάς τον (με αναφορά ειδικότερα τους νεότερους χρόνους). Ο άνθρωπος στον Στιγκλέρ είναι εν-πλαισιωμένος από μια μεταφυσική διάταξη (τον Λόγο υλικοποιημένο), η οποία ενέχει την οργάνωση και τον προγραμματισμό ως τον τρόπο της επέκτασής της. Έτσι προκύπτει στον Στιγκλέρ το ερώτημα για το κατά πόσο το κοινωνικό και το πολιτισμικό δεν είναι και τα ίδια αυτά *προσαρμοσίμα, προγραμματίσιμα* –η μαλακιά μηχανή του κόσμου–, το πεδίο άσκησης βρόχων ανάδρασης για την ανάπτυξη των τεχνολογιών και των τεχνοεπιστημών μέσα από την καινοτομία. Ο άνθρωπος αποτελεί το μέσο εκδίπλωσης της τεχνικής.

Η θεωρητική παραδοχή ότι το Gestell –η εν-πλαισίωση του κόσμου– εμπεριέχει την απειλή μιας γενικής ανισορροπίας φαίνεται σε κάθε παράδειγμα που δίνει ο Στιγκλέρ· διατρέχει κάθε ιστορικοποίηση που κάνει και κυρίως γίνεται ο τρόπος για να διακρίνει τους νεότερους χρόνους. Γράφει στη σελίδα 83 του βιβλίου του:

[...] η Γαλλική Επανάσταση ήταν, ίσως, λιγότερο μια συνειδητοποίηση της απαίτησης για την εγγύηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, λιγότερο μια ανάληψη της εξουσίας από την αστική τάξη, και περισσότερο μια προσαρμογή της κοι-

ωνίας σε ένα νέο τεχνικό σύστημα, μέσω της πλήρους ανάπτυξης αυτού που ο Βέμπερ ονομάζει *ελεύθερη εργασία*.

Αυτό είναι το σκάνδαλο της επανάγνωσης της ιστορίας μέσω της τεχνικής: το να βλέπεις την Γαλλική Επανάσταση όχι μέσα από τις «ουτοπίες» των επιμέρους πολιτικών που καλλιέργησε η φιλοσοφία του Διαφωτισμού, ή ως το ιστορικό τέλος της ηγεμονίας του Παλαιού Καθεστώτος, αλλά ως επακόλουθο της διάρρηξης στις εργασιακές σχέσεις που επέφερε η ανάπτυξη της βιομηχανίας. Και εδώ έγκειται το σκάνδαλο της νεωτερικότητας ως σημείο καμπής της τεχνικής. Ο Στιγκλέρ αναγνωρίζει τη νεωτερικότητα με τους ίδιους όρους που θέτει ο Βέμπερ, ο Μαρκούζε και ο Χάμπερμας. Τουτέστιν, την αναγνωρίζει από τις αλλαγές στην τεχνική που συνοδεύουν τον εξορθολογισμό των πρακτικών ως προς τον σκοπό· ο οποίος εξορθολογισμός χαρακτηρίζει το καπιταλιστικό σύστημα. Με άλλα λόγια, ο μετασχηματισμός του τεχνικού σώματος –δηλαδή του κόσμου όπως αποκαλύπτεται μέσα από τη διάταξη του Λόγου– συμβαίνει από τη σύμπτωση του Λόγου με μια υπολογιστική λογική που έχει σκοπό το κέρδος. Σε αυτό το σημείο είναι που συναντάται η τεχνική με την επιστήμη, και συνθέτει αυτό το νεωτερικό σχήμα της *τεχνοεπιστήμης* –μια σχέση παρατήρησης, επαλήθευσης και αξιοποίησης των λειτουργιών της φύσης μέσα από την τεχνική–, το οποίο εδραιώνεται στην οικονομία (την ορθολογικότητα ως προς τον σκοπό), για να εγκαινιάσει ένα κλειστό κύκλωμα «έρευνας - ανάπτυξης - καινοτομίας», ώστε να αυτονομηθεί και να συμπαρασύρει κάθε άλλο σύστημα στη δική του τροχιά.

Βέβαια, παρά την αναφορά του Στιγκλέρ στον «εξορθολογισμό επί του σκοπού» και τη διασταύρωση τεχνικής και επιστημών ως

τα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας στους νεότερους χρόνους, ο ίδιος δεν συμμερίζεται ούτε την «ορθολογικότητα ως προς την αξία» του Βέμπερ, ούτε την πρόταση του Μαρκούζε για μια επιστήμη σε διάλογο με τη «φύση», ούτε την επένδυση στην επικοινωνιακή ανταλλαγή που αντιπροτείνει ο Χάμπερμας στην «επί του σκοπού» ορθολογική δραστηριότητα. Για τον Στιγκλέρ, αυτά είναι ρομαντισμοί, ιδεαλισμοί και μεταφυσική· αφού η τεχνική δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον άνθρωπο· η τεχνική είναι ο *τρόπος* που εκδηλώνεται το εδωνά-Είναι στον κόσμο. Η τεχνική είναι *ήδη* ο τρόπος επικοινωνίας μας με το Είναι· η τεχνική είναι *ήδη* ηθική, είναι *ήδη* φύση. Και η νεωτερική τεχνική, συγκεκριμένα, είναι μια διαδικασία *ολοκλήρωσης της μεταφυσικής*· με την έννοια της υλικοποίησης της μεταφυσικής ως διάταξη και σύστημα του Λόγου. Ως χαϊντεγκεριανός, ο Στιγκλέρ βλέπει πράγματι το υποκείμενο να βρίσκεται ερριμμένο στον κόσμο, με τον κόσμο να έχει επαυξηθεί με μια υλικοποιημένη μεταφυσική, η οποία θέτει σε τροχιά κατάρρευσης κάθε ανθρώπινο σύστημα: απομόνωση του ατόμου, αποξένωση των σχέσεων, οικονομικές κρίσεις, άγχος, διάρρηξη των ταυτοτήτων, εντατικοποίηση των συγκρούσεων, πόλεμοι, πανδημίες, οικολογική καταστροφή, ανοσολογική κατάρρευση, μαζικές μεταναστεύσεις· και νέες μηχανές, όχι μόνο για την οργάνωση του ανόργανου, αλλά και για την αναδιοργάνωση του οργανικού: τη γενετική επανα-χαρατογράφηση των έμβιων όντων.

Παρά το γεγονός αυτής της πυκνής χαρτογράφησης της νεωτερικής τεχνικής ως διάταξης του Λόγου, όμως, ο σκοπός του Στιγκλέρ δεν είναι σε καμία περίπτωση να μας φέρει απέναντι στην «καταστροφή» του κόσμου, ή στον «αφανισμό» του ανθρώπου. Ας μη λησμονούμε πως η προσωπική του βιο-

γραφία περιλαμβάνει τη μαθητεία του δίπλα στον Ντεριντά. *Η τεχνική και ο χρόνος. Το Σφάλμα του Επιμηθέα* είναι στην πραγματικότητα η διδακτορική του διατριβή. Η αποδοχή του Χάιντεγκερ συμβαίνει με ένα έντονο κριτικό βλέμμα· και η οντολογία που ο Στιγκλέρ ασπάζεται αντιστέκεται στην κλειστοφοβική ερμηνευτική της φαινομενολογικής οντολογίας του Χάιντεγκερ. Έτσι, σε κάθε παράδειγμα για το ζήτημα της τεχνικής, είτε αφορά τους «λαούς χωρίς ιστορία» (με αναφορά στο έργο του γάλλου εθνολόγου Αντρέ Λερούά-Γκουράν), είτε αφορά την προνεωτερική Ευρώπη (σε συνομιλία με τον ιστορικό Μπερτράντ Ζιλ), είτε την όψιμη νεωτερικότητα και την επίκληση του Ζιλμπέρ Σιμοντόν, υπάρχει μονίμως ένα υπόρρητο ερώτημα του σε ποιον άνθρωπο αναφερόμαστε όταν μιλάμε για τον «αφανισμό» του ανθρώπου, σε ποιον κόσμο αναφερόμαστε όταν μιλάμε για την «καταστροφή» του κόσμου. Αυτά τα υπόρρητα ερωτήματα αποκτούν νόημα στη βάση της απειλής που σχετίζεται με την επέκταση της τεχνικής. Κι αυτό μας αναγκάζει να επιστρέψουμε σε εκείνη την απάντηση που επανέρχεται διαρκώς σαν φάντασμα στο έργο του και είναι (σελ. 160):

[H] απαρχή του δυτικού ανθρώπου, δηλαδή του ανθρώπου που γράφει, σκέφτεται και, στην *ανάπτυξη* αυτής της ορθολογικότητας, βρίσκει επίσης την ανάπτυξη του κόσμου του, την πλήρη εδαφική *επέκτασή* του, δηλαδή την απεδαφικοποίησή του – *επέκταση απ' άκρη σ' άκρη τεχνολογική* [...]

Η επιστροφή σε αυτή την απάντηση δίνει νόημα σε κάθε «παραδοξότητα» που εμφανίζεται ως αυτο-τροφοδοτούμενος βρόχος ενός ολοποιητικού τεχνικού σύμπαντος, όπως η εξής: «όσο πιο ισχυρός γίνεται ο άνθρωπος,

τόσο περισσότερο απανθρωποποιείται ο κόσμος» (σελ. 161). Για αυτόν τον άνθρωπο μιλάμε· έναν άνθρωπο που προκύπτει από το ερώτημα της τεχνικής. Μια τεχνική που αυτονομείται και συμπαρασύρει τα διαφορετικά συστήματα που συντηρούν τον κόσμο του ανθρώπου. Και εδώ είναι που συναντάμε την ανάγκη, αν όχι την απαίτηση, για μια συνολική θεωρία της τεχνικής· ή διαφορετικά, εδώ συναντάμε το πολιτικό πρόταγμα της θεωρίας του Στιγκλέρ για την «απελευθέρωση» του ανθρώπου από αυτούς τους αυτο-τροφοδοτούμενους βρόχους: υπενθύμιση της σχέσης του ανθρώπου με την τεχνική μέσω της διερεύνηση του σχήματος:

Τεχνική – υπολογιστικοποίηση του Λόγου στη βάση του κέρδους – συνάρθρωση τεχνικής-επιστήμης – αυτονόμηση των τεχνοεπιστημών – κατάρρευση των άλλων συστημάτων του κόσμου.

Για τον Στιγκλέρ, η ανησυχία και ο φόβος για τις νέες τεχνολογίες είναι αποτέλεσμα αυτού του σχήματος. Ένα σχήμα που καταρχήν βοηθάει στη λήθη της γενετικής μας σχέσης με την τεχνική, αλλά και επιταχύνει την εξέλιξη και την αυτονομημένη ανάπτυξη των τεχνοεπιστημών, αφού τελικά φετιχοποιεί περαιτέρω τις τεχνολογίες και τις μηχανές ως εξολοκλήρου ανεξάρτητες από τον άνθρωπο.

Η απάντηση του Στιγκλέρ στο «ερώτημα» του απεγκλωβισμού από την εντροπική πορεία του κόσμου, την οποία ωθεί η σύγχρονη τεχνική, εδράζεται στην υπενθύμιση της σχέσης μας με την *τεχνική*. Αυτή η θύμηση, λοιπόν, καθίσταται εφικτή όταν στρέφουμε το βλέμμα μας στον τρόπο που το εδωνά-Είναι βιώνει τον χρόνο. Αν η τεχνική είναι ο τρόπος που εκδιπλώνεται το εδωνά-Είναι εντός του

Είναι, ο χρόνος, στον Στιγκλέρ, είναι ο τρόπος που βιώνεται η παρουσία του εδωνά-Είναι στον κόσμο. Αυτή η εμπειρία γίνεται διανοητή μέσα από τεχνικές δομές κληρονομιάς και μετάδοσης ως το *υπο-στηρικτικό πεδίο* για τη διανοητικότητα του παρόντος και την προετοιμασία ενός δυνητικού μέλλοντος. Η αίσθηση και οι εικόνες που προβάλλουμε για τα πιθανά μας μέλλοντα οργανώνονται στο παρόν-ένα παρόν που επέρχεται μέσα από μηχανισμούς εκπομπής και διάδοσης γενετικών, συμπεριφορικών, πολιτισμικών πληροφοριών από ένα παρελθόν που στην οντικότητα του έχει «την έννοια της συντήρησης, της συσσώρευσης, της ιζηματοποίησης των διαδοχικών, συναρθρωμένων μεταξύ τους επιγενέσεων» (σελ. 235). Δεν υπάρχει καθαρή ζωή εδώ. Δεν υπάρχει καθαρός «άνθρωπος». «Η επιγένεση είναι ακριβώς αυτό που δεν συντηρείται» (ό.π.). Ξανά, εδώ, οι τεχνικές είναι αυτές που ορίζουν τους όρους και τις προϋποθέσεις για την κίνηση της ζωής: «επιγενετική τροφοδοσία» (ό.π.)· μνημονικά αρχεία αλλά και αρχεία απομνημόνευσης· τρόποι τεχνικοί μέσω των οποίων ασκείται *μέσα στον χρόνο* η σωματική μας προσοχή στον κόσμο.

Η βιωματική εμπειρία του χρόνου διαμεσολαβείται καταρχήν και ήδη από την τεχνική. «Υπάρχει χρόνος μόνο επειδή η μνήμη είναι “τεχνητή”», συγκροτείται «ως ήδη-εδωνά από τη “θέση της εκτός του είδους”» (σελ. 282). Μονίμως «ξένοι», οι μνημονικοί μηχανισμοί βρίσκονται σε διαρκή ανατροφοδότηση με το ανθρώπινο «είδος». Η εκμάθηση της παράδοσης, η αίσθηση του παρόντος, υπο-στηρίζεται μέσα από βιολογικά, σωματικά και ιστορικά αρχεία δεκάδων αιώνων σαν σε ένα κύκλωμα που επεκτείνεται συνεχόμενα με κάθε άλλο επιμέρους μηχανικό, πολιτικό, γλωσσικό σύστημα, μέσω μιας τεχνικής που πλέον ακολουθεί μια μοναχική

δική της τροχιά. Πραγματικά, δεν χρειάζεται να πάμε μακριά για να δούμε τις συνέπειες της αυτονομίας της τεχνικής ως υπο-στηρικτικού πεδίου της σωματικής προσοχής στους νεότερους χρόνους: η ανα-παρουσίαση χρονικών μερών από συσκευές αναπαραγωγής ήχου και εικόνας· η αφήγηση μέσα από τις τεχνικές του ηχητικού και του κινηματογραφικού μοντάζ· η απευθείας τηλεοπτική μετάδοση· η ροή ειδήσεων στα κοινωνικά δίκτυα· η ψηφιακή σε-πραγματικό-χρόνο εικονική παρουσία· οι μυθοπλαστικοί χρόνοι των βιντεοπαιχνιδιών και άλλων εικονικών πραγματικοτήτων· το «binge watching» (ο μαραθώνιος τηλεοπτικής παρακολούθησης)· η χρονική πίεση για να βγει ένα έργο· η διάσπαση προσοχής· η εντατικοποίηση του χρόνου εργασίας· οι καλοκαιρινές διακοπές. Όλα αυτά δεν είναι παρά επιμέρους χρονικότητες (και τρόποι σωματικής προσοχής) που προκύπτουν από την εφαρμογή της τεχνικής στην εποχή της νεωτερικότητας.

Ίσως εδώ, λοιπόν, είναι που για τον Στιγκλέρ διανοίγεται ένας ορίζοντας πολιτικής, με την έννοια της εμπρόθετης απόκρισης απέναντι στην οικολογική καταστροφή, στον φόβο της τεχνολογίας, στο εργασιακό άγχος, στην αναδιοργάνωση του ανθρώπινου με σκοπό το κέρδος: στον αναστοχασμό και στη συμμετοχή επί των τρόπων που βιώνουμε το ιστορικό μας παρόν – την επιτάχυνση του κόσμου στην εντροπική του πορεία. «Το ζήτημα είναι ο χρόνος, το γίνεσθαι ως διακύβευση του μη-προγραμματισμένου, το α-πίθανο και η μοίρα ως μη-προορισμός, η απόφαση» (ό.π.). Το ζήτημα είναι πώς κυκλοφορούν οι ειδήσεις, πώς προσηλώνομαστε στον περιβάλλοντα χώρο, σε τι είδους οικονομίες κυκλοφορούν οι στόχοι που θέτουμε, τι μαγνητικές δυνάμεις απορροφούν την προσοχή μας, τι εικόνες μέλλοντος φα-

νταζόμαστε, ποιες πολιτικές φαίνονται φυσιο-λογικές. Ίσως έτσι να γίνεται κατανοητό γιατί μια θεωρία της τεχνικής είναι απαραίτητη για την κατανόηση του κοινωνικού και του πολιτικού στον 21^ο αιώνα. Ίσως έτσι να αντιληφθούμε καλύτερα γιατί είναι απαραίτητη η στροφή του ενδιαφέροντος προς την τεχνική σε κάθε ανθρωπιστικό ή κοινωνικό πεδίο. Ίσως, δηλαδή, κάθε επιστημονικός κλάδος να πρέπει από εδώ και πέρα να

αναμετριέται με το ερώτημα της τεχνικής, και να το λαμβάνει υπόψη του, όπως κάνει για το ερώτημα της τάξης, του φύλου, του ψυχισμού ή του πολιτισμού. Να το λαμβάνει υπόψη με τους όρους που αναμετριέται μαζί του ο Στινγκλέρ: ως τρόποι εκδήλωσης του ανθρώπου στον κόσμο· ως μνημονικές υποδομές· ως διανύσματα υποστασιοποίησης του χρόνου.